

ЗАСОБИ ВІЗУАЛІЗАЦІЇ ЕМОЦІЙНОГО СТАНУ ДИТИНИ У СИТУАЦІЇ ОБМАНУ (на матеріалі романів Дж.К.Ролінг)

Рибалко Мирослава-Марія Олександрівна

Київський національний лінгвістичний університет

Стаття присвячена засобам візуалізації емоційного стану дитини у комунікативній ситуації обману. Розглянуто функціонування вербальних і невербальних дискурсивних засобів обманника, що становлять емоційно інформативні та прагматично важливі компоненти процесу спілкування.

Ключові слова: вербальні й невербальні засоби дискурсу, візуалізація, емотивна компетенція, емоційний стан, комунікативна ситуація обману.

Із започаткуванням емотивного напрямку лінгвістичних студій відбувся значний поступ у поясненні механізму і ролі емоційної взаємодії комунікантів, а також різних форм їхнього прояву. Вивчення емоційної комунікації дітей у ситуації обману становить значний науковий інтерес для подальшого розвитку емотіології. Зокрема дослідження засобів кодування, вираження, інтерпретації та візуалізації емоційних станів і почуттів мовців цього віку у термінах лінгвістики емоцій буде корисним у виробленні уніфікованих критеріїв аналізу й опису емоційних ситуацій за участі дітей.

У цій статті ми маємо на меті застосувати категорію емотивності для вивчення мовлення дитини в ситуації обману, а саме для виявлення засобів візуалізації емоційного стану дитини-обманника. Ми керуємось тим, що саме емотивні засоби дискурсу становлять значну частину вербальних [6, с. 102] і невербальних засобів відображення світу дитиною.

Життєвий досвід дитини через інтелектуальні й мовні форми позначається на становленні її особистості. Цей вплив може мати свідомий характер і включати концептуальний аналіз, усвідомлення і кореляцію

мисленнєвих операцій з відповідними мовними засобами. Набуті враження насамперед об'єктивуються через первинну концептуальну структуру – довербальну картину світу. Подальший процес відображення реальності може набути вербального вираження [6, с. 103]. Водночас сприйняття пережитого може мати чуттєву, емоційну природу, стати об'єктом емоційного переживання і виявлятися в емоційному ставленні до предмета. Емоційне ставлення відображається вербально, або, за браком адекватних мовних виразників, невербального. На користь існування когнітивних структур, пов'язаних із невербальними характеристиками поведінки, і їхньої первинності щодо вербальних відповідників свідчать дослідження у галузі філогенезу [2, с. 190].

Кореляція ставлення і знання, емоції і когніції, афективного та інтелектуального має непостійний, динамічний характер. Когніція, маючи емоційні властивості, здатна викликати емоції, емоції, в свою чергу, задіяні на всіх рівнях когнітивних процесів і можуть впливати на когніцію [6, с. 104]. „Співвідношення когніції та емоції перебуває у нестійкому стані. В психічному і мовному розвитку дитини воно виражене переважанням тих чи інших поведінкових форм. Їхній вибір можна пояснити первинністю того мотиваційного джерела (афекта чи пізнання), який потрібен дитині в конкретній ситуації” [6, с. 104]. На користь первинності емоцій стосовно когніції свідчить те, що в філогенезі емоція передує інтелекту. Тому діти при оцінюванні ситуації звертаються насамперед до емоційної сфери [4, с. 112]. Міжфункційна система між афективними і пізнавальними процесами формується у дитячому віці. З інтелектуалізацією емоційного субстрату психіки і набуттям афективного характеру когнітивним субстратом, відбувається становлення емотивного фрагменту мовної картини світу дитини [6, с. 106—103]. Емоційне мислення дитини сильніше за раціональне впливає на формування особистісної мовної картини світу, зумовлює вибір і мовленнєвих, і немовленнєвих засобів на її позначення.

Обман – це складний поведінковий комплекс, що співвідноситься з цілою низкою емоцій [1, с. 41]. Продуманий наперед, підготований для конкретної ситуації, обман може бути поданий емоційно дуже переконливо. Проте, якщо обставини складаються інакше, ніж дитина того очікувала, і вона потрапляє в непередбачену ситуацію, для якої поведінкова схема не розроблена заздалегідь, з'являється збентеженість, зніченість. Насамперед це проявляється на невербальному рівні, а вже потім вербально, у висловлюваннях. „Невербальний знак – це компонент, що не віднімається із комунікативного акту як допоміжний засіб, а приплюсовується до нього на підставі функціональної релевантності” [3, с. 208]. Невербальні знаки визнаються рівноправними вербальним, а в емоціогенних ситуаціях, до яких належить і комунікативна ситуація обману, вони навіть промовистіші: „Невербальне вказування в цілому емотивніше за вербальне, воно нерозривно пов'язане з психічним станом. На основі невербальної поведінки розкривається внутрішній світ людини, формується психічний зміст спілкування” [6, с. 111]. Отже, компоненти невербальної комунікативної поведінки дитини-обманника доцільно розглядати як повноцінні інформативні засоби візуалізації її емоційного стану.

Узвичаєна в лінгвістиці класифікація невербальної поведінки за субстанційним параметром виокремлює такі зони: кінесика, паралінгвістика, проксемика, такесика [3, с. 203]. У зв'язку з тенденцією до спрощення метамови та актуалізацією прикладного аспекту студій з невербальної комунікації, І.Серякова пропонує класифікувати невербальний компонент за результатом дії певної частини тіла: „Невербальна система, представлена функціональним полем (...) – це незамкнена семіотична сутність, яка включає упорядковані підсистеми знаків – ядерне мікрополе „погляд”, п'ять приядерних мікрополів – „голос”, „усмішка”, „жест”, „поза”, „відстань”, десять інтегративних зон і одне периферійне мікрополе „артефакти” [3, с. 206]. Надалі ми користуватимемось саме цією класифікацією, адже дана система зорієнтована на комунікативно-функціональний підхід в лінгвістиці і

дозволяє розглядати взаємодію окремих невербальних засобів у динаміці розгортання тканини дискурсу.

Невербальна візуалізація емоцій може бути умисною, через інтенційні жестові, мімічні та інші засоби – це соціологізований, унормований спосіб прояву емоційної оцінки. Джерелом ілюстративного матеріалу ми обрали романи Дж.К.Ролінг про Гаррі Поттера, персонажний дискурс яких становить модель сучасної живомовної комунікації за участю дітей. Подані далі фрагменти можуть слугувати релевантним об'єктом досліджень, адже казковість певних елементів у них не має суттєвого значення з огляду на проблематику нашого дослідження, а самі ситуації є легко впізнаваними і типовими для реального спілкування: неприязнь між однолітками, страх викриття невдалої витівки та ін. У поданому далі фрагменті учень Мелфой перебільшує наслідки незначної травми, щоб домогтись покарання вчителя, на уроці якого вона трапилась.

„He [Malfoy] swaggered into the dungeon, his right arm covered in bandages and bound up in a sling, acting, in Harry's opinion, as though he were the heroic survivor of some dreadful battle.

‘How is it, Draco?’ simpered Pansy Parkinson. ‘Does it hurt much?’

‘Yeah,’ said Malfoy, putting on a brave sort of grimace. But Harry saw him wink at Crabbe and Goyle when Pansy had looked away” [9, с. 94].

Умисне продумане введення комунікативних партнерів в оману з акцентом на невербальні засоби (*putting on a brave sort of grimace*) і артефакти (*his right arm covered in bandages and bound up in a sling*) у поєднанні з вербальним компонентом (‘Does it hurt much?’ – ‘Yeah’) покликані експлікувати стійкість і самовладання, з якими Мелфой нібито зносить біль. Його піднесений емоційний стан візуалізовано за допомогою невербального засобу на позначення ходи (*swaggered*) і мімічного жесту (*wink*). Останній до того ж виказує нещирість комуніканта. Награність і неприродність поведження (*acting*) унаочнені через емоційно забарвлену оцінку спостерігача. У даному разі Гаррі посилається на узвичаєний в

англійській мовно-культурній спільноті стереотип невербальної поведінки, використовуючи лексику з яскраво вираженою емотивною семантикою (*as though he were the heroic survivor of some dreadful battle*).

Окрім свідомої демонстрації власного емоційного стану, можливий прямий, інтелектуально неопосередкований прояв невербальних утворень, що передають емотивне ставлення дитини до предмета або явища дійсності через мимовільні рухи, жести та ознаки, зумовлені вегетативною нервовою системою. Емоції можуть випереджати невербальне мислення, це підтверджує їхній зв'язок з неусвідомленими і невербалізованими проміжними утвореннями в мисленнєвій діяльності [4, с. 113]. Такі неінтенційні, мимовільні невербальні засоби, що трапляються у дискурсивній поведінці обманника, можуть вказати і на приховуване (витік інформації), і на самі маніпулятивні дії (інформація про здійснення обману), привернути увагу інших комунікантів до самого факту нещирості, не розкриваючи, проте, істинного стану справ [5, с. 29].

У наступному фрагменті шкільний сторож Філч затримав Драко Мелфоя біля приміщення, де проводили приватну вечірку:

“Malfoy pulled himself free of Filchs grip, looking furious. ‘All right, I wasn't invited!’ he said angrily. ‘I was trying to gate crash, happy?’ (...)

‘That's all right, Argus, that's all right,’ said Slughorn, waving a hand. ‘It's Christmas, and it's not a crime to want to come to a party . Just this once, we'll forget any punishment; you may stay, Draco’. (...) but why, Harry wondered, watching him, did Malfoy look almost equally unhappy? And why was Snape looking at Malfoy as though both angry and . . . was it possible? ... a littl afraid? But almost before Harry had registered what he had seen, Filch had turned and shuffled away, muttering under his breath; Malfoy had composed his face into a smile and was thanking Slughorn for his generosity, and Snape's face was smoothly inscrutable again” [8, с. 300].

Мелфой охоплений негативними емоціями, для візуалізації яких автор вдається до невербальних засобів, зокрема характеризує його загальний вигляд (*pulled himself free of Filchs grip, looking furious*) і манеру мовлення (*angrily*). Невербальний компонент Мелфоевого дискурсу суперечить його вербальним діям ('*I was trying to gate crash*', *Malfoy ... was thanking Slughorn for his generosity*). На словах він стверджує, що прагнув потрапити на свято, але дозвіл залишитись не надто радує Мелфоя (*did Malfoy look almost equally unhappy?*). Перш ніж він опанував себе, присилував себе усміхнутись (*Malfoy had composed his face into a smile*) і почав дякувати, Гаррі встигає зауважити й ідентифікувати швидку зміну зовнішніх проявів його емоційного стану. Побачене викриває нещирість комунікативної поведінки мовця, але що саме він приховує, залишається невідомим.

Однією з умов успішності емоційного кодування суб'єктом неправдивого повідомлення можна вважати емотивну компетенцію комуніканта. Вона набувається в процесі соціалізації особистості, а отже зазнає впливу вікових характеристик мовця. Діти менше контролюють прояв власних емоцій, тому їхній дискурс емоційно інформативніший. Проте комунікативний досвід – це не єдиний чинник, що обмежує чи розширює репертуар візуалізації емоційного стану мовця. На способи його експлікації впливають також психічні, культурні, соціальні характеристики комуніканта, кожна з яких впливає на загальний рівень емотивної компетенції. Чим вищий рівень емотивної компетенції обманника, тим краще володіє він засобами емоційного впливу через інтенсифікацію раціональної інформації і більше контролює власні емоції. Висока емотивна компетенція сприяє введенню об'єкта в оману. Водночас брак емотивної компетенції може значно утруднити досягнення мовцем його комунікативно-прагматичної мети, а то й призвести до повного провалу й ідентифікації його дискурсивної поведінки як маніпулятивної. Наступні два приклади подають зразки дискурсу мовців із різними рівнями емотивною компетенцією.

У першому епізоді Гаррі приховує інформацію і вдається до обману, аби захистити свого друга.

“Harry stared back at Snape, determined not to blink, or to look guilty. In truth, he hadn't stolen either of these things from Snape. (...) Dobby, of course, had stolen the Gillyweed.

‘I don't know what you're talking about’, Harry lied coldly” [7, с. 448].

Автор дає характеристики погляду (*stared back ... determined not to blink, or to look guilty*) і голосу (*coldly*), експліцитно вказуючи на свідомий контроль дитиною свого вербального і невербального дискурсу, і тим самим візуалізуючи стримувані емоції.

У другому прикладі Рон, побачивши в газеті наклепницьку статтю про товариша, намагається заховати її, щоб не засмучувати Гаррі.

“He [Ron] stared at the headline, and said, ‘No way. Not today. That old cow’.

‘What?’ said Harry. ‘Rita Skeeter again?’

‘No,’ said Ron, and just like Hermione, he attempted to push the paper out of the sight.

‘It's about me, isn't it?’ said Harry.

‘No,’ said Ron, in an entirely unconvincing tone” [7, с. 530].

Вдалій реалізації комунікативної мети завадив брак емотивної компетенції мовця. Він проявився у невмінні приховати обурення побаченим, і переконливо продемонструвати потрібний емоційний стан (спокійну впевненість) засобами голосу. Негативне ставлення до прочитаного візуалізується за допомогою вербальних засобів (*No way. Not today. That old cow*) і невербальних – жестовий (*he attempted to push the paper out of the sight*) і голосовий (*in an entirely unconvincing tone*) маркери вказують на неправдивість повідомлення.

Емоційний стан мовця актуальний не тільки як мотив і рушійна сила його дискурсивної поведінки, а як чинник, що впливає на її розгортання на

всіх етапах спілкування і від якого великою мірою залежить, буде досягнуто прагматичної мети чи ні. Причини комунікативної невдачі обманника не зводяться до непродуманої лінії поведінки. Особливо це стосується комунікативних маніпуляцій, що відбуваються в емоціогенній ситуації. Фальсифікувати потрібну емоцію складно, адже вербальних дій для цього не досить. Потрібний емоційний стан слід візуалізувати насамперед невербальними засобами, використовуючи типові виразні маркери. Крім того, обманнику доводиться стежити за відповідністю маніфестованих емоцій своїй вербальній і невербальній поведінці. Мовцю, охопленому хвилюванням, важче дотримуватися наперед спланованої лінії поведінки, ніж людині у нейтральному емоційному стані. Чим інтенсивніші емоції, тим важче їх приховати, і тим більша ймовірність тактичних і стратегічних помилок: „Щоб приховати інтонацію, міміку чи специфічні рухи, що виникають при емоційному збудженні, потрібна певна боротьба з самим собою, в результаті чого навіть у разі вдалого приховування справжніх почуттів, помітними можуть виявитися зусилля, спрямовані на це, що і буде в свою чергу ознакою обману” [5, с. 36]. Видати небажану емоцію, яка охопила мовця в процесі спілкування, за іншу, більш відповідну комунікативним очікуванням адресата, набагато складніше, саме ознаки внутрішньої боротьби між справжніми і сфальшованими емоціями видають обманника.

Психологи розділяють здатність до планування стратегії обману і вміння ввести свого партнера в оману при особистій зустрічі. Наступний фрагмент становить приклад невдалої реалізації наперед продуманого обману. Гаррі вирішив сказати професорці Макгонегел, що його дядько й тітка нібито забули підписати потрібний йому дозвіл на прогулянки за межі школи.

„Harry waited for the rest of the class to disappear, then headed nervously for Professor McGonagall's desk.

‘Yes, Potter?’ Harry took a deep breath.

'Professor, my aunt and uncle – er – forgot to sign my form,' he said.

Professor McGonagall looked over her square spectacles at him but didn't say anything.

'So – er d'you think it would be all right mean, will It be okay if I – if I go to Hogsmeade?'" [9, с.113].

Рішення домогтися обманом свого дається Гаррі нелегко. Ще до початку розмови його охопило хвилювання (*Harry ... headed nervously for Professor McGonagall's desk*). Збуджений емоційний стан імпліцитно візуалізується під час розгортання комунікативного акту вербальними засобами, такими як нечіткі формулювання, повтори, вставні слова, і невербальними – це недоречні паузи, позначені графічно, і рефлексивна дія (*took a deep breath*).

Отже, завдяки функціонуванню вербальних і невербальних засобів у комунікативній ситуації обману відбувається екстеріоризація, трансляція назовні емоційно-психологічного стану дитини. Умисні й неконтрольовані невербальні засоби у поєднанні з вербальними презентуються й інтерпретуються як код, уміле використання якого сприяє досягненню мовцем його прагматичної мети. Таким чином, можна зробити висновок про комунікативну значущість невербальних засобів візуалізації емоцій дитини. Проаналізовані нами фрагменти дитячого дискурсу продемонстрували, що однією з умов успішності емоційного кодування суб'єктом неправдивого повідомлення можна вважати емотивну компетенцію. Вона набувається дитиною в процесі соціалізації, а отже має часові та просторові параметри, зазнає впливу соціальних і культурних характеристик мовця. Подальше вивчення невербального репертуару дитини і його кореляція з вербальними засобами сприятиме дослідженню суспільних норм візуалізації емоційної інформації. Такі дані дозволять зробити висновки щодо функціонування емоційного компонента в загальній системі концептуалізації комунікативних ситуацій різних типів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Леонгард К. Акцентуированные личности. – К., 1981. – 389 с.
2. Сєрякова І. Генезис невербального знака // Наукові записки: Серія „Мовознавство”. – Вип. 1 (3). – Тернопільськ. держ. педагог. ун-т, 2000. – С. 188 – 192.
3. Сєрякова І. Систематизация невербальных компонентов коммуникации // Наукові записки: Серія „Філологічні науки (мовознавство)”. – Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка. – 2000.—Вип. 26. – С. 200 – 209.
4. Шаховский В.И. О роли эмоций в речи // Вопросы психологии. – 1991. – № 6. – С.111 –116.
5. Экман П. Психология лжи. – Санкт-Петербург etc., 2001. – 267 с.
6. Эмотивный код языка и его реализация: Кол. монография / ВГПУ. – Волгоград: Перемена, 2003. – 175 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

7. Rowling J.K. Harry Potter and the Goblet of Fire. – London: Bloomsbury Publishing PLC, 2000. – 669 p.
8. Rowling J.K. Harry Potter and the Half-Blood Prince. – London: Bloomsbury Publishing PLC, 2005. – 607 p.
9. Rowling J.K. Harry Potter and the Prisoner of Azkaban. – London: Bloomsbury Publishing PLC, 1999. – 317 p.

Myroslava-Maria Rybalko

Visualization Means of the Emotional State of a Child in the Situation of Deception (on the novels by J.K. Rowling)

This paper is an attempt at reviewing visualization means of the emotional state of a child in the communicative situation of deception. We focus on the functioning of both verbal and nonverbal discourse means which present emotionally informative and pragmatically important components of communication process.

Key words: communicative situation of deception, emotional state, emotive competence, verbal and nonverbal discourse means, visualization.